

FELELŐSSÉGTELJES FELSŐOKTATÁS-SZERVEZŐ

Az egyetemi oktatás előmozdítója

Tanítványai és közvetlen munkatársai szelíd, csendes, de igen nagy munkabírású tudósnak ismerték Eötvös Lorándot, akinek a legnagyobb örömet kutatásai során elért eredményei jelentették. A Magyar Királyi Egyetem nyújtotta számára a biztos szakmai háttérrel, ahol – kutatásaival párhuzamosan – huszonekét éves korától fogva tanított szinte egészen haláláig. Középiskolai tanárok generációit tanította, akiknek színvonalas tudásában látta a jól képzett középiskolások és a tudományos munkára alkalmas egyetemi hallgatók kinevelésének garanciáját. E témát egész életén át szívügyének tekintette. A Magyar Tudományos Akadémia elnökeként és miniszterként egyaránt számos intézkedésével járult hozzá, hogy a középiskolai tanárok képzésének színvonala emelkedjék, és a tanárok továbbképezhessék magukat.

1. ábra. A fiatal Eötvös Loránd

Jól ismert, hogy életének számos területén, például közéleti szerepvállalásaiban vagy politikai nézeteiben édesapja, báró Eötvös József (1813–1871) volt legfőbb példaképe, és meghatározó lehetett számára apja baráti és munkatársi köre is, amelyben ott találjuk a kor legnagyobb politikusait, tudósait, művészeit. Az idősebb Eötvös, kora egyik legjelentősebb politikusa és politikai gondolkodója a Batthyány-kormány vallás- és közoktatási minisztere volt, amikor 1848. július 27-én fia megszületett. Még 1848-ban Eötvös József miniszteri tervei között szerepelt, hogy elfogadtassa azt a reformcsomagot („*A magyar egyetem alapszabályai*”), amely az önálló középiskolai tanárképző intézeteket hozta volna létre a pesti egyetem bölcsészkarja mellett, e terv megszavazására azonban nem kerülhetett sor. Csak jóval később, 1862-ben rendelték el a tanárvizsgáló bizottságok felállítását, de a bölcsészeti kar akkor még nem tudott megfelelni a vizsgálatokra való felkészítés igényeinek. A kiegyezést követően az idősebb Eötvös második minisztersége idején alakult meg a bölcsészeti

kar mellett a középtanodai (gimnáziumi), illetve a Műegyetem mellett a reáltanodai tanárképzés, a hallgatókat pedig ösztöndíjakkal ösztönözték az intézetek látogatására. Annak ismeretében, hogy Eötvös József már igen korán bevonta fiát a munkájával kapcsolatos témák megvitatásába, talán nem túlzás az a feltételezés, hogy Eötvös Loránd számára a tanárképzés iránti elköteleződés is egy a számos apai örökség közül.

Az ifjú Eötvös Loránd már középiskolás korában tisztában volt azzal, hogy a természettudományi pályán szeretne érvényesülni. Bár apja kérésére először jogi tanulmányokat folytatott a pesti egyetemen, 1867-ben a németországi Heidelbergbe ment tanulni, ahol 1870 júliusában kiváló eredménnyel megszerezte a bölcsészeti doktorátust természettanból mint fő tárgyból, matematikából és kémiából mint melléktárgyakból. Vizsgái után hazatért, itthon folytatta a korábban megkezdett kutatásait, és már 1870 őszen bekapcsolódott a Természettudományi Társulat munkájába: szerkesztőbizottsági tagja lett a társaság közlönyének, és december elején már be is mutatta egyik dolgozatát kutatási eredményeiről. Egyetemi közegben képzelte el az életét: bő félévvel hazatérte után, 1871. március 5-én benyújtotta kérvényét a Pesti Királyi Egyetemre, hogy egyetemi magántanár lehessen.

2. ábra. A Magyar Királyi Tudományegyetem 1886-ban felépült D épülete, amelyben Eötvös Loránd kutatott, tanított, és lakott

Ebben az időben már napirenden volt a természettudományok oktatásának bővítése: „*Ő császári és apostoli királyi felsége 1870. évi május hó 30. napján kelt legfőbb elhatározásával legkegyesebben megengedni méltóztatott, hogy a pesti tudományegyetem, egyrészt a bécsi egyetem mintájára a felsőbb fizika számára egy új tanszéket rendszeresít, másrészt a már régebben, 1848. évig fennállott csillagászati tanszéket újra feléleszti (...)*” A vallás- és közoktatási minisztérium ez alapján 1870. május 6-án nyilvános pályázatot hirdetett ki. A pályázatra benyújtott kérvényeket a minisztérium 1871. június 19-én átadta az egyetemi tanácsnak véleményezésre. A bölcsészeti kar – ebben az időben e karhoz tartoztak a természettudományok is – a következőképpen döntött: „*karunk f. évi március hó 14-én tartott ülésében tárgyalva a felsőbb fizika tanszékért folyomódók ügyét, abban állapodott meg, hogy egyiket sem lehet közülök e tanszékre ajánlani, hanem egyhangúlag Eötvös Loránd bárót nevezte ki e tárgy [természettan] előadására helyettes tanárnak: egyetemi magántanárságért kérvényét már közben beadta. Ez az intézkedés felel meg egyelőre a kitűzött célnak (...)*”

Eötvös Loránd arisztokrata létére tehát polgári pályát választott. 1871. április 17-én tartotta első előadását a fény elméletéről, az előadást megelőzően Télyfy István mutatta be az új tanárt. Pekár Dezső visszaemlékezéséből tudjuk, hogy eleinte a hallgatóság fő része nem csak fizikus érdeklődőből állt, hanem olyanokból, akik „*láttni kívánták azt a valóságos bárót, aki az egyetemen előadást tart*”. Az előadások mellett az elméleti természettan köréből gyakorlatokat is tartott, így neve már 1871-ben megtalálható a gimnáziumi tanárképezde tanárainak névsorában.

3. ábra. Az Akadémia 19. századi ábrázolása

4. ábra. Az ELTE Természettudományi Karának Gömb aulájában látható az egyetem névadójának mellszobra (Csejdy László alkotása)

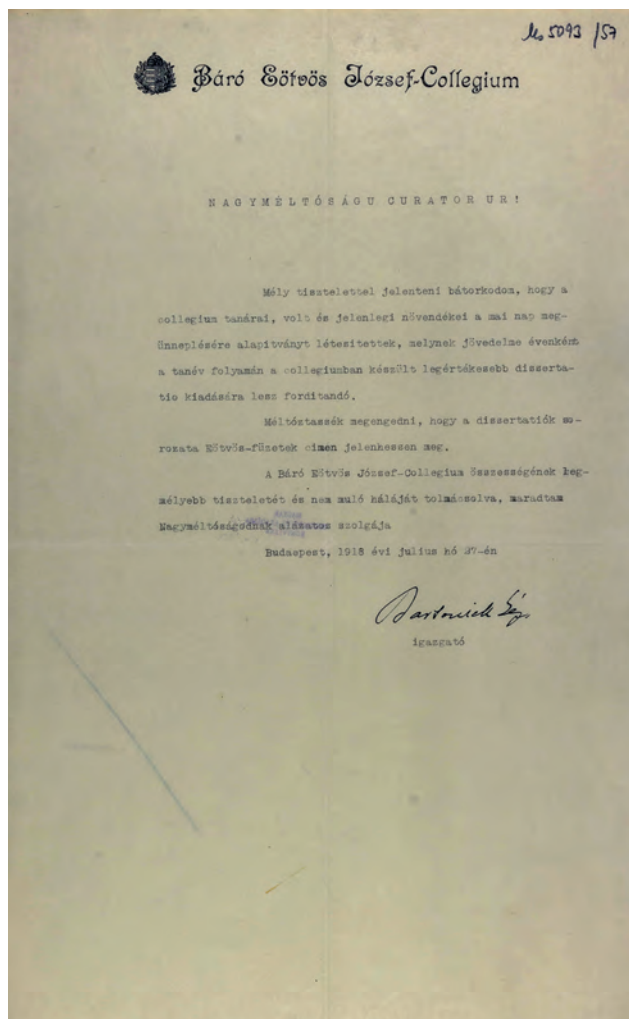
Egy év múltán, 1872. május 10-én a király az elméleti természettani tanszék nyilvános, rendes tanárává nevezte ki, és két évvel később tagjává vált a tanárvizsgáló bizottságnak is. Ugyancsak 1874-től már kísérleti természettanból is előadást tarthatott, s négy évvel később, Jedlik Ányos nyugdíjba vonulásával, a kísérleti természettan professzora lett, és e tárgy oktatása évtizedeken át az ő gondjaira lett bízva. Az ő tervei és elképzelései szerint épült fel 1883 és 1886 között az egyetem új fizikai intézete az Eszterházy (ma Puskin) utcában.

Az egyetemi oktatás eredményességét Eötvös a tudós tanárok kinevelésében látta, és úgy gondolta, hogy a bölcsészkar elsődleges feladata a tanárképzés. Még 1874-ben Párizsba utazott Trefort Ágoston vallás- és közoktatási miniszter (egyben Eötvös Loránd keresztapja és nagybátyja) megbízásából, hogy tanulmányozza a francia oktatásügyet. Eötvös tapasztalatai alapján javasolta aztán a miniszter, hogy a tanárképzés szervezeti problémáinak orvoslására hozzanak létre egy bentlakásos intézetet az École Normal Supérieure mintájára. Szintén Eötvöshöz köthető az a javaslat, hogy német mintára szemináriumokat hozzanak létre a tanárképzéshez. 1883-ban sikerült törvénybe foglalni, hogy a tanárképzést háromról négy évre emeljék, és bevezették a kötelező gyakorlati évet. E lépések fontosak voltak, még hogyha számos gondot továbbra sem sikerült megoldani.

Tizenöt éve volt már a tanári pályán, tehát komoly tapasztalattal rendelkezett, amikor is 1885-ben nyílt levélben fordult a miniszterhez „*Néhány szó az egyetemi tanítás kérdéséhez – Nyílt levél Trefort Ágoston*

vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, 1885. április 10.” címmel. A terjedelmes levél fontos kordokumentum a felsőoktatás helyzetéről, egyben kitűnő összefoglalója Eötvös nézeteinek arról, milyen gondokkal küzd az egyetemi oktatás, és milyen megoldást tartana megfelelően a bajok orvoslására a tudós fizikaprofesszor. A levélben szomorú helyzetképet fest a pesti egyetem hallgatóságának színvonaláról. Bár mindig lelkiismeretesen készült fel előadásaira és gyakorlati óráira, éppen a tanárvizsgáló bizottság tagjaként kénytelen volt megtagasztalni, mennyire felkészületlenek a hallgatók: „A legkeserűbb csalódás azonban a vizsgálatokon vár a tanárra, a gondosan egybeállított s tudományosan átgondolt előadások után kénytelen kérdéseit a középiskola színvonalára alászállítani, hacsak a képtelenségig következetes lenni nem akar, s a vizsgálandók 99 százalékát meg nem buktatja.” A diákok alig járnak be az órákra, és ha ott is vannak, nem jegyzetelnek, egyébként pedig egyáltalán nem lelkesednek a tudomány iránt. Ez csak részben szorgalom és hozzáállás kérdése, ugyanis a szegényebb családokból származó diákok nem is engedhetik meg maguknak, hogy lemondjanak a pénzkeresésről tanulmányaik idején, így aztán elmaradnak az órákról. Azok előtt pedig, akiknek szülei nem tanulhattak, nem is áll példa, és teljesen tájékozatlanok az iránt, milyen kötelességeik vannak az egyetemen.

Az egyetemi oktatás szabályainak megreformálásához fontosnak tartja összefoglalni, mi is az egyetem feladata. „Az egyetem főadata a középiskolában kellően előkészített fiatal embereknek előadások és gyakorlatok által oly módon való kiképzése, hogy tudományos ismereteik alapján az egyház, állam és társadalom szolgálatára alkalmasokká váljanak. E főadattal szoros kapcsolatban áll az egyetemnek azon kötelessége, hogy a tudomány fejlesztésével foglalkozzék, s olyan tudósokat neveljen, kiknek sorából magát kiegészíteni, s így fenntartani tudja. Ezért az egyetemi tanári állásra csakis a tudományos kutatások körében kipróbált, önálló gondolkodás képesíthet. Az európai művelődés egyik sarkalatos alapelve nyilvánul meg akkor, amikor látjuk, hogy az állam (...) a szolgálatára készülő hivataltalnokot, ügyvédet s orvost a tudós iskolájába küldi, s megkívánja tőlük, hogy képzettségük tudományos előismereteiken alapuló legyen.” A tudományos képzettség sarkalatos alapelve abban nyilvánul meg, hogy önálló gondolkodásra nevel, és, mint írja „(...) féltékenyen kell megőriznünk az egyetemi oktatás tudományos jellegét”, s óvni az áltudósoktól. Levelében Eötvös következetes és a korábbiaknál szigorúbb

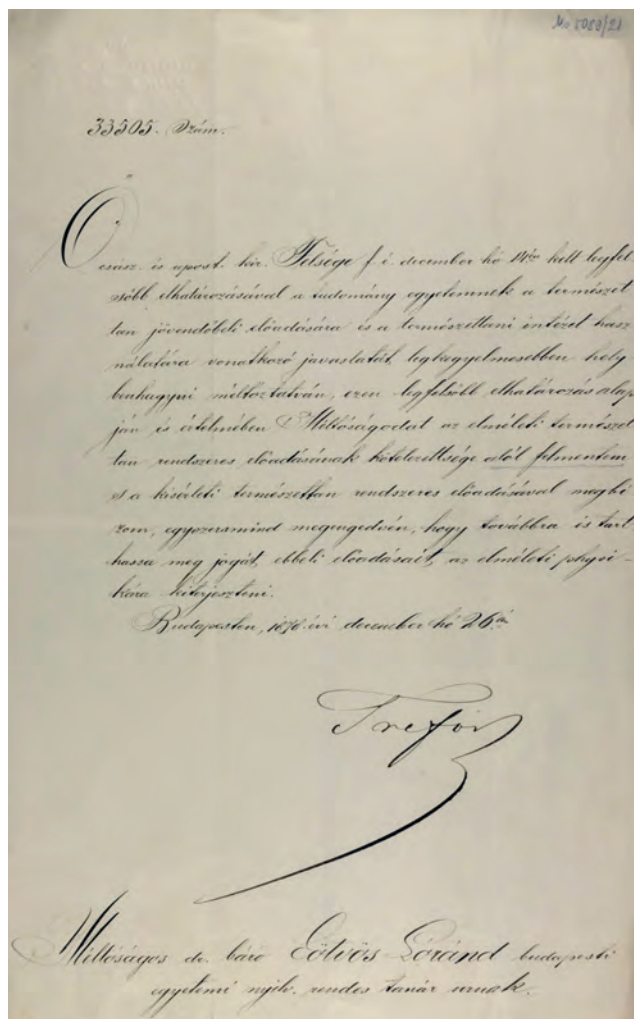

5. ábra. Bartoniek Géza igazgató levele az Eötvös Collegium ajándékáról Eötvös Loránd számára 70. születésnapja alkalmából (Forrás: MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára)

szabályok életbe léptetését javasolja, például a kötelező tanrend kialakítását, óralátogatási kötelezettség bevezetését.

A magyar tudományos életre vonatkozóan is kritikát fogalmaz meg Eötvös, amikor arról ír „Váltak és vannak nekünk bátor katonáink, hatalmas államférfiaink, híres szónokaink, de tudunk-e példát mutatni arra, hogy hazánknak egy fia tisztán tudománya által igazán híres és hatalmas lett volna”.

Eötvös Loránd közéleti szerepeiben is sokat tett a hazai tudományosság színvonalának emeléséért, valamint az ennek alapot adó tanárképzés fejlesztéséért. Miután 1889 májusában az Akadémia elnökévé választották, legfontosabb munkatársával, a főtitkári tisztelet betöltő Szily Kálmánnal számos fontos új rendelkezést fogantatosítottak a tudományos eredmények

6. ábra. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1878. december 26-i keltezésű értesítése arról, hogy megbízza Eötvös Lorándot a kísérleti természettan rendszeres előadásával (Forrás: MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára)

szélesebb körben való terjesztése érdekében. Az *Akadémiai Értesítőben* teljes terjedelmében közölték a tudományos előadásokat, és szorgalmazták, hogy a folyóiratot az ország középiskolaiban is előfizessék. Az előfizetők listáját minden évben közzétették, így jól látható törekvésük sikere. Ösztönözték a középiskolai tanároknak az akadémiai pályázaton való részvételt is.

Eötvös az egyetemi rektori feladatot is vállalta az 1891/1892-es tanévben, az akkori szokás szerint mandátuma egy évre szólt. Tudományos munkájával elért eredményei, akadémiai elnöksége és mind hozzájárul rendkívüli tekintélyéhez, így általános lelkesedéssel vették, hogy elfogadta jelölését a posztra. Rektorságának éve nyugalmas évnek számított az egyetem életében, maradandó emléket

adott róla azonban példaértékűen kidolgozott rektori köszöntő beszéde, amelyben összefoglalta nézeteit az egyetem feladatáról.

A Természettudományi Társulat, amelynek munkájába Eötvös egyetemi tanulmányai végeztével azonnal bekapcsolódott, nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy közérthetően, de a hagyományos ismeretterjesztésnél magasabb szinten mutassa be a tudományos eredményeket a középiskolai tanárok számára. Eötvös szívesen adott elő a társulat összejövetelein, 1890 végén tartott előadásaira száznál több egyetemi és középiskolai kollégáját hívta meg. Ezek az előadások adták az ösztönzést a Matematikai és Fizikai Társulat megalakítására 1891 elején, amelynek első elnöke maga Eötvös Loránd lett. A társulat már megalakulásakor folyóiratot alapított *Matematikai és Fizikai Lapok* címmel, hogy ezzel is segítsék a középiskolai tanárok kiművelését mind szakmai, mind módszertani tekintetben. Az elnök népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amikor 1894 nyarán Eötvös lett a vallás- és közoktatási miniszter, a társulat tanulmányi versenyt hirdetett Eötvös miniszterségének megünneplésére, és a tagok köszöntő kötet készítették, amelyben az ország különböző városaiban dolgozó tanárok gratulálnak Eötvös miniszterre való kinevezéséért.

Eötvös rövid, alig hét hónapnyi minisztersége idején hozzálátott, hogy megvalósítsa régi tervét, egy bentlakásos kollégium létrehozását a színvonalas középiskolai tanárképzés biztosítása érdekében. Az intézmény, amelyet édesapja iránti tiszteletből róla nevezett el, biztosította a bentlakó diákok szaktudományos képzettségét, magas szintű műveltségét, magyar nyelvi és irodalmi ismereteit. A kollégiumba 1895 szeptemberétől költözhetek a diákok, akiket felvételi válogatás útján választottak ki. Eötvös Loránd az intézmény kurátora lett, az igazgatói feladatokra pedig korábbi tanársegédjét, Bartoniek Gézárt bízták meg.

Eötvös csaknem élete végéig tanított az egyetemen, s csak 1917 végétől egyre súlyosbodó betegsége gátolta abban, hogy éljen a minisztertanács által jóváhagyott egyetemi tanácsi felkéréssel, hogy „hetvenedik életéve után is tanszékét mindaddig, míg kívánja és ereje engedi”, megtartsa. Az egyetem feladatáról alkotott nézetei és az általa ösztönzött egyetemi szabályozások a 20. században is érvényben maradtak, az eredeti eszményeket megtartva most is működik az Eötvös Collegium, a középiskolai tanári képzésről és a tudományos utánpótlás ki-nevelésről vallott elvei ma is érvényesek.

MOLNÁR ANDREA